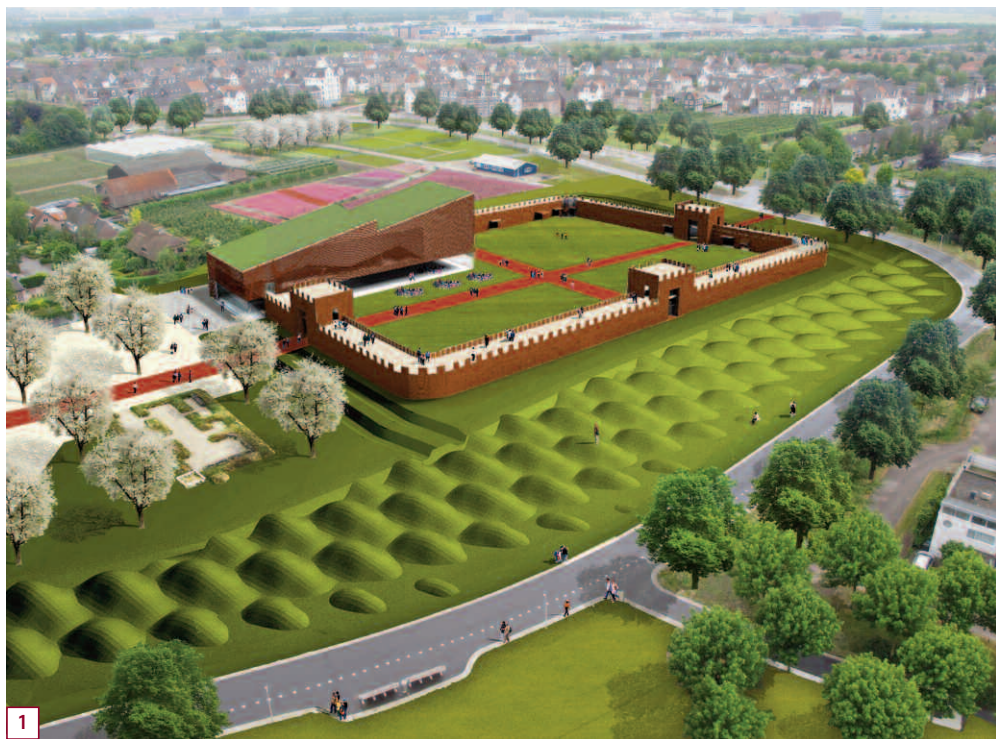

Castellum Hoge Woerd

Internationaal voorbeeld- project van visualisering

Afb. 1.3
50%

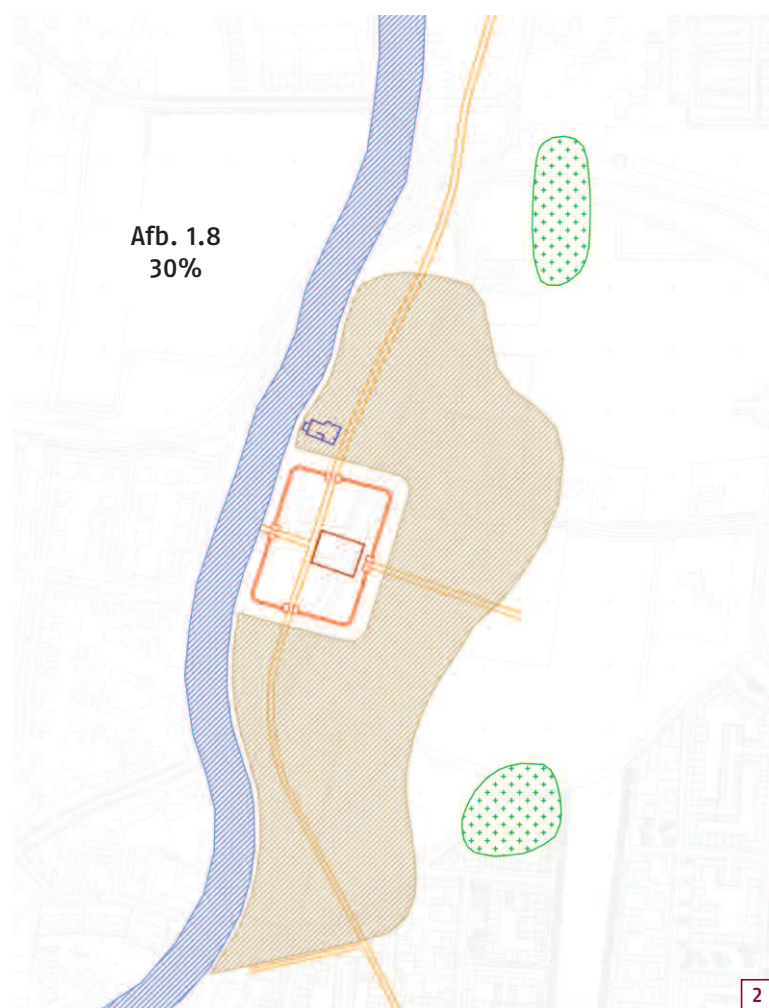
Castellum Hoge Woerd opende op 30 augustus zijn poorten en is meteen met afstand de grootste en belangrijkste visualisatie van een Romeins gebouw in Nederland. Het zet de Romeinse limes prominent op de kaart, niet alleen in Nederland maar ook internationaal. Dankzij verschillende culturele en maatschappelijke functies kent het hele project een sluitende begroting. En dat allemaal in tijden van crisis. Hoe hebben ze dat in Utrecht voor elkaar gekregen? Bij de aanleg van de Vinexwijk Leidsche Rijn stond de gemeente Utrecht voor de opgave om een 300 hectare groot park te ontwikkelen: het tegenwoordi-

ge Máxima Park. Ook de locatie van het limesfort zou deel uitmaken van dit park. Logisch, want de resten van het fort zijn beschermd. Doorgaans krijgt zo'n plek dan al snel de veilige bestemming van park. Maar de gemeente legde zich daar niet zomaar bij neer.

Draagvlak

Voor het inrichten van het als park was nauwelijks budget beschikbaar. De gemeente moest het doen met het eigendom van de grond en een oude fruitloods. Uitgangspunt voor het complete Máxima Park van 300 hectare was 'rood voor groen': met de opbrengsten van verkochte bouwgrond kon het park worden ingericht. Maar op de locatie van het Romeinse fort lag het toch >

1 Vogelvluchtimpresie van Castellum Hoge Woerd met de visualisatie van de rivier en het badhuis op de voorgrond.

2

allemaal een stukje ingewikkelder, met name vanwege de archeologische monumentenstatus. De gemeentelijke archeoloog kwam met het idee om bij het Rijk een aanvraag in te dienen voor een Belvederesubsidie in het kader van 'Behoud door ontwikkeling.' Daarmee konden twee architecten aan het werk worden gezet om de ambities voor het Castellumpark in een planstudie te verbeelden. De presentatie van de kleurrijke impressies werkte inspirerend. De wethouder wierp zich op als bestuurlijk vlaggendrager. De gemeente zette met lokale partijen een activiteitenprogramma voor vijf jaar op, met de bedoeling om het castellum bekend te maken bij alle Leidsche Rijners. De Stichting Bouwloods mocht de oude fruitloods van de gemeente gaan gebruiken als leerwerkplaats, mits ze in het gebied zichtbare en aansprekende projecten zouden gaan bouwen. In opdracht van de Stichting Utrechts Landschap maakten de leerlingen daarom in het openbaar een replica het Romeinse vrachtschip De Meern 1, dat verderop in de bodem Leidsche Rijn was gevonden. Daarna bouwden ze een replica van De Meern 6 en een 9 meter hoge wachttorens. Ook werden de route van de oude Romeinse weg en de contouren van het badhuis zichtbaar gemaakt. Tot slot verrees twee tijdelijke kunstgebouwen om bezoekers en schoolklassen te kunnen ontvangen. Kortom, het castellum begon zichtbaar en beleefbaar te worden en er ontstond draagvlak voor een vervolg.

Reconstructie

De ontwikkeling van het gebied bood twee opties: laat de plek zoals het is, veilig onder het gras, of geef het bovengronds een vorm waar iedere bewoner van Leidsche Rijn ook iets aan heeft. De gemeente had een grote voorkeur voor de tweede optie. Hier lag een unieke kans om de Romeinse geschiedenis van het gebied in volle glorie te tonen aan de eigen bewoners. Dat heeft weer een positief effect op het historisch besef, de identiteit en het woongenot van de bewoners. Daarnaast zouden binnen zo'n visualisatie ook allerlei activiteiten kunnen worden gebundeld, gericht op de wijkbewoners. Het complex zal uitgroeien tot een ontmoetingsplek voor de wijk en het kloppend hart van vrijwilligers. Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) stond open voor deze optie, ondanks de gevoeligheden van het bouwen op een archeologisch monument. De gemeente en de RCE tekenden een intentieverklaring: de gemeente mocht de minder gevoelige gebieden bebouwen met woningen, mits de inkomsten terug zouden vloeien naar het verder onderzoeken en beleefbaar maken van het Romeinse Castellum en mits de RCE bij de planvorming betrokken zou blijven. Architectuurstudio Skets ontwierp het nieuwe Romeinse castellum, een eigentijdse versie van het oorspronkelijke fort. Net als alle andere castella langs de Nedergermaanse limes kende het fort verschillende bouwfases. Doorgaans gaat men uit van vier fasen houtbouw. Pas in het laatste kwart van de tweede eeuw zijn de meeste castella herbouwd in steen. Voor de reconstructie is gekozen voor het uiterlijk van het houten fort. De hoogte is gelijk aan de veronderstelde hoogte van het origineel, namelijk 6 meter. De omwalling is echter een stuk breder gemaakt (5,5 meter), waardoor een grote hoeveelheid vierkante meters vrijkwam om allerlei functies in onder te brengen, zoals ruimtes voor kantoren, archeologische en historische verenigingen, natuureducatie, kunst en cultuur en een stadsboerderij. Vier robuuste poortgebouwen van 10 meter hoog geven toegang tot de binnenplaats annex evenemententerrein. In dit besloten terrein is plaats gemaakt voor een flink buitenpodium. In de omwalling zelf verrees een modern paviljoen met een theater van 240 zitplaatsen, een café en een archeologiemuseum.

Fundering

Het Castellum kent een bijzondere, hybride fundering. Om de archeologie te sparen is de grond voorbelast met een pakket van 2 meter zand. Hierdoor kon men de bodem gecontroleerd 1 centimeter laten inklinken. Vervolgens is er weer een meter zand afgehaald. Het

resterende zand kon worden gebruikt voor leidingwerk en de opbouw van de wallen, die bestaat uit industriepalaten en een lichtgewicht constructie van staal en houtskelbou. Zo hoefden er geen palen de grond in en kon het archeologisch monument daaronder worden ontzien. De enige uitzondering daarop vormt de theaterzaal, die te veel gewicht heeft om op deze manier te funderen. Het aanvankelijke plan om deze zaal met enkele tientallen palen te funderen, stuitte op sterke bezwaren bij de RCE. In overleg kwam men tot een innovatieve oplossing: door het paviljoen bouwkundig op te splitsen hoefde nog maar een klein gedeelte op deze manier te worden gefundeerd. Dit zwaardere gedeelte staat in feite los van de rest van het gebouw, en rust op slechts vier clusters van palen. Door het gebruik van lichtere materialen kon men bij de rest van het paviljoen volstaan met een fundering op zand. Het gebouw is zeer energiezuinig door warmte- en koudeopslag onder de grond, een pelletkachel in de omwalling en zonnecellen op de wachttorens. Het paviljoen is uitgerust met een sedumdak waar vetplantjes een goede bescherming bieden tegen zon en regen. De paden binnen en buiten het fort liggen op exact dezelfde plaats als hun Romeinse voorgangers. Ze hebben ook dezelfde roodbruine kleur gekregen. Buiten het castellum ligt de visualisatie van het badhuis dat ter plekke is gevonden. Aan de westkant van het fort symboliseren golven in het gras de locatie van Romeinse Rijn, die pal langs de muur stroomde.

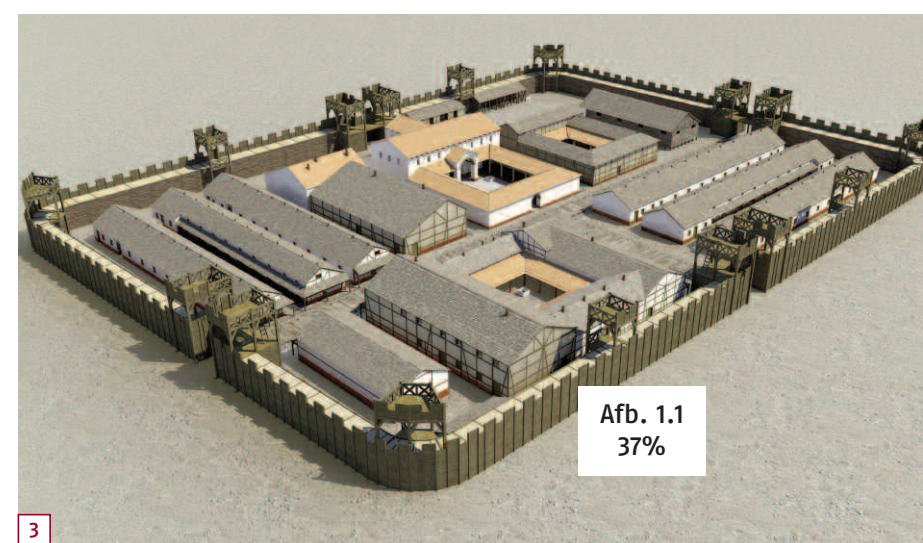
De Meern 1

Paradepaartje van het museum in het paviljoen is De Meern 1, de 25 meter lange Rijnaak die eind tweede eeuw over de Rijn voer. Dendrochronologische datering wijst uit dat het hout is gekapt rond het jaar 148. Voor

de bouw van het schip maakte men gebruik van drie enorme eikenbomen, die geveld bleken te zijn op Nederlands grondgebied. Dat wekte de nodige verbazing, want men ging er altijd van uit dat dit soort schepen werd gebouwd in het Rijnland. Na vervoer van grondstoffen konden de schepen stroomafwaarts worden ontmanteld en het hout hergebruikt. Of de Romei-

Zo'n moderne reconstructie van een castellum, met eerbiediging van de archeologische resten, is voor de beleving van de limes cruciaal

nen zonken de schepen af om bijvoorbeeld kades te verstevigen. De Meern 1 bleek dus helemaal niet te passen in dit beeld. Sterker zelfs: met een geschatte levensduur van bijna vijftig jaar moet het schip vele honderden kilometers hebben afgelegd langs de limes en de zijrivieren van de Rijn. Het schip is om meerdere redenen uniek. Allereerst zijn er niet zo veel intacte Romeinse binnenvaartschepen bekend in Noordwest-Europa. De boot had nog zelfs een kajuit. In Nederland zijn zo'n twintig Romeinse schepen gevonden en daarmee spannen we internationaal de kroon. Maar zelfs voor Nederlandse begrippen is dit een juweeltje. De Meern 1 is nog extra bijzonder omdat de boot niet met opzet is afgezonken, zoals andere schepen, maar gezonken vanwege een calamiteit rond het jaar 200. Dat weten we doordat de kajuit van de boot nog vol lag met dagelijkse spullen van

3

2 Door de inzet van diverse prospectietechnieken is de Romeinse topografie van de Hoge Woerd een van de meest gedetailleerde die we in Nederland kennen. Veel hiervan zalikbaar zijn in het nieuwe cultuurpark. Met het project is een groot deel van het wettelijk beschermd monument, na jaren van sluipend verval, in het publieke domein gebracht.

3 3D-reconstructie van het castellum zoals het er rond het begin van de eerste eeuw uit gezien kan hebben. In de poorttorens komen zes 'vensters op het fort' die een aangeklede 3D-reconstructie van het fort, het kampdorp, het badhuis, de rivier en het omringende landschap geven.

Afb. 1.4
39,1%

de schipper, zoals een bed, kast, kookgerei, schrijfstiften, schoenen en andere persoonlijke spullen. Kennelijk was hij een soort klusjesman, want ook al zijn gereedschappen (bijlen, blokschaven, disselhamers en zagen) lagen er nog. Tot slot markeert het schip ook het begin van de hernieuwde aandacht voor de Romeinse tijd in Leidsche Rijn: zijn ontdekking in 1997 was een volslagen verrassing en de opgraving ervan in 2003 trok 30.000 bezoekers. Daarna lag het schip bij de maritieme afdeling van de RCE in Lelystad jarenlang in een bad met polyethyleenglycol om het hout te conserveren. Dat de boot in 2015 terugkeerde naar Leidsche Rijn, is een overwinning voor het zelfbewustzijn van de wijk. Inmiddels ligt het op een soort lattenbodem van veertig verticale glazen platen, en lijkt het te zweven in de ruime hal.

Unesco

Het belang van Castellum Hoge Woerd voor de wijk moge duidelijk zijn. Maar de betekenis van het gere-

Afb. 1.5
39,5%

construeerde fort reikt veel verder dan dat. Zoals bekend doen verschillende partijen en overheden in Nederland momenteel hun uiterste best om de Nederlandse limes op de Werelderfgoedlijst van Unesco te krijgen. De officiële voordracht daarvan zal in 2020 plaatsvinden. Als archeologisch monument zal de limes niet zo'n discussiepunt worden voor de Unesco – dat zit wel goed in Nederland. Maar qua ontsluiting en draagvlak heeft de limes nogal slechte papieren. We hebben in Nederland natuurlijk de pech dat er geen bovengrondse Romeinse resten bewaard zijn gebleven. Voor de informatievoorziening, ontsluiting en beleving zijn we daarom afhankelijk van musea en visualisaties in de openbare ruimte, op alle mogelijke manieren. Zo'n moderne reconstructie van een castellum, met eerbiediging van de archeologische resten, is voor de beleving van de limes cruciaal.

De behoefte aan dergelijke visualisaties groeit sterk. Behalve Hoge Woerd is vorig jaar ook het castellum van Leiden gereconstrueerd, in de vorm van Park Matilo. Dit jaar nog zullen ook de castella van Vechten en Meinerswijk (deels) worden gevisualiseerd. In twee jaar tijd zijn dus vier castella langs de Nederlandse limes in enige vorm teruggebracht in het landschap. Dat is een prestatie van formaat en zal ongetwijfeld een positieve uitwerking hebben op het historisch besef van de Nederlanders – en daarmee ook het draagvlak van de Unesco aanvraag.

Te midden van de visualisaties steekt Castellum Hoge Woerd er echter met kop en schouders bovenuit. De combinatie van functies en zorgvuldige omgang met het erfgoed maakt het een van de meest geslaagde cultuurhistorische businesscases van Nederland. Inhoudelijk gezien reikt de betekenis van het fort tot ver buiten onze grenzen. Schip en inventaris vormen een unieke getuigenis van het leven aan en op de Romeinse grens in de nadagen van de Romeinse gouden eeuw. Samen met het castellum zelf geldt dit ook internationaal als een van de hoogtepunten van de ontsluiting van de Nedergermaanse limes voor het publiek. Daar kan de Unesco trots op zijn.

6 Het schip De Meern 1 wordt gedragen op een 'rivier van glas', 's avonds van onderen aangelicht door lijnen met LED-licht onderaan de glaspanelen. Een golvende strook van RVS-panelen dient als afstandhouder voor het publiek en vertelt tegelijk het verhaal van dit type schepen en hun betekenis voor de opbouw en bevoorrading van de Romeinse grens in dit gebied.

6 De bijna voltooide noordpoort afgelopen juli. Castellum Hoge Woerd is een eigentijdse vertaling van het oorspronkelijke fort: plaats-echt en van een maatvoering en materialisering die aansluit bij het beeld van de eerste-eeuwse houten castella.